

І С Т И Н И

ГУСТАВ МАЙРІНК

ГОЛЕМ

Густав Майрінк

Голем

Сон

Місячне сяйво падає на узніжжя мого ліжка й лежить там велетенською осяйною пласкою брилою.

Коли повний місяць йде на спад і його правий бік починає щербитися, – немов обличчя, якого вже торкається старість: воно марніє і мережиться зморшками, – такої ночі мене огортає туск, гнітючий неспокій.

Я сплю й не сплю водночас, у напівсонному мареві в моїй душі пережите змішується з прочитаним і почутим, ніби два струмені різної барви й прозорості зливаються до купи.

Перед сном я читав життєпис Будди Ґотами, і в моїй голові на тисячу ладів водно повторюються слова:

«Ворона злетіла вниз до каменя, схожого на великий шматок сала, подумала: може, то щось смачненьке. Розчарована, вона відлетіла геть. Так і ми – ті, що у вічному пошуку, – немов ота ворона, приваблена каменем, полишаємо аскета Ґотаму, втративши до нього інтерес».

І образ каменя, схожого на шматок сала, виростає до несусвітніх розмірів у моєму мозкові.

Я простую пересохлим руслом річки й збираю гладкі камінці.

Сіро-блакитні з вкрапленнями блискотливого пилу, що проступив на поверхні, – я все сушу та й сушу над ними голову, ніяк не придумую, що з ними робити, – а ще чорні з сірчано-жовтими плямами, схожі на скам'янілі потуги дитини викласти незграбну подобу плямистої ящірки.

Я хочу пожбурити їх геть далеко від себе, ті камінці, але вони випадають мені з рук, я не годен їх витіснити зі свого поля зору.

Усе каміння, яке коли-небудь щось важило в моєму житті, з'являється не знати й звідки, стискаючи мене звідусіль.

Деякі, немов величезні синювато-сірі краби перед припливом, судомно намагаються виборсатися з піску на світ божий, щоб за

будь-яку ціну звернути на себе мою увагу і сповістити мені щось безмежно важливе.

Інші – виснажені – безсило зсуваються у свої ямки, полишаючи навіть спроби донести до мене хоч слово.

Подеколи я виринаю з сутіні цього напівсну і якусь мить заново бачу на здибленому краї своєї ковдри місячне сяйво – велику осяйну пласку брилу, аби потім знов, наосліп хапаючись за свідомість, що водно висковзує від мене, гарячково шукати камінь, який не дає мені спокою, – лежить десь, зачаївшись, на звалищі моїх спогадів, схожий на шматок сала.

Біля нього до землі спадала, вочевидь, ринва – малюю я собі, – зігнена під тупим кутом, поїдена на краях іржею. Я вперто намагаюся витворити у своїй уяві саме такий образ, щоб ошукати розтривожені думки й заколисати їх до сну.

Це мені не вдається.

Та знову й знову з тупою наполегливістю, наче віконниця, якою вітер монотонно гупає до стіни, торочить мені впертий внутрішній голос: усе не так, це зовсім не той камінь, що схожий на кусень сала.

Від цього голосу ніде подітися.

Хай я хоч усоте товкмачив собі, що це неважливо, голос замовкав на коротку мить, а потім знову непомітно прокидався і настирливо заводив від початку: гаразд, гаразд, хай буде, як скажеш, та все ж це не той камінь, що схожий на кусень сала.

Поволі мене долає нестерпне відчуття безпорадності. Що було далі, не знаю. Чи я добровільно облишив будь-який опір, а чи вони – мої думки – мене скорили й упокорили.

Знаю лише, що моє тіло спить у ліжку, а свідомість відділилася й нічим більше з ним не поєднана.

Хто ж тепер моє «Я»? – хочу запитати. Але нараз розумію: я не маю вже органа, яким ставляться запитання, і мені стає страшно, що дурнуватий голос знову почне свій безконечний допит про камінь і про сало.

І я відвертаюся.

День

Раптом я опинився у похмурому дворі й побачив крізь руду арку брами, по той бік вузької брудної вулички, єврея-лахмітника, який прихилився до ятки, обвішаної старим залізним крамом: зламаними інструментами, поіржавілими стременами й ковзанами та іншим непотребом, що вже відслужив своє.

Була в цій картині якась болюча одноманітність, властива враженням від буднів, котрі, мов вуличні торговці, переступають поріг нашого сприйняття, не збуджуючи ні цікавості, ні здивування.

Я усвідомлював, що вже віддавна це оточення – моя домівка.

Але й це усвідомлення не полишило по собі глибоких вражень, хоча й протиставлялося тому, що я недавно пережив, і тому, як дійшов до нинішнього стану душі...

Я мусив, мабуть, колись чути або читати про таке чудернацьке порівняння каменя зі шматком сала; воно несподівано пригадалося мені, коли я піднімався вичовганими сходами до своєї комірчини й мимохідь подумав про засмальцьований кам'яний поріг.

Тієї миті я почув попереду себе, вище поверхом, чиїсь кроки, а коли підійшов до своїх дверей, побачив чотирнадцятилітню рудявку Розіну та єврея-лахмітника Аарона Вассертрума.

Мені довелося протискатися повз неї, бо вона стояла, опершись спиною на поруччя й хтиво вигнувшись.

Брудними долонями дівка трималася за металеві поручні, я бачив, як у тьмяному присмерку блідо світяться її голі руки.

Я виминув її погляд.

Мене нудило від її нав'язливого усміху й воскового обличчя карусельної конячки.

Я відчував – вона напевно має драглисте біле тіло, як тритон, якого я колись бачив у клітці з саламандрами в одного продавця птахів.

Вії рудих мені такі ж огидні, як вії кроликів.

Я відімкнув двері й миттю захряснув їх за собою.

З вікна добре було видно лахмітника Аарона Вассертрума біля ятки.

Він стояв, прихилившись до стіни перед аркою темної підворітні, й обценьками обстригав собі нігті.

Донькою чи небогою доводилася йому руда Розіна? Вони анітрохи не схожі.

Серед єврейських облич, які з дня у день траплялися мені перед очі на Півнячій вулиці, я безпомильно міг визначити, хто до якого клану належить; незважаючи на близькі родинні узи окремих індивідів, їх так само важко перемішати між собою, як воду й олію. Про них не скажеш: ось це – брати, а це – батько з сином.

Ось цей з одного клану, а той – з іншого – ось і все, що можна вичитати з рис їхніх облич.

Що з того, якби Розіна навіть була схожою на лахмітника! Ці родинні клани плекають одні до одних відразу й зневагу, яким навіть мури кривих зв'язків не завада, однак ретельно приховують їх від зовнішнього світу, мов небезпечну таємницю.

Жоден з них не дасть вивідати тієї таїни; у своїй одностайності вони схожі на озлоблених сліпців, які бредуть, міцно вчепившись за брудну мотузку, – хто обіруч, а хто знехотя, одним пальцем, та всі охоплені забобонним страхом перед безоднею, до якої неодмінно впадуть, тільки-но зникне спільна опора і вони роз'єднаються.

Розіна походить з того роду, рудий тип якого іще відразніший, ніж інші. Їхні чоловіки вузькогруді, з довгими півнячими шийками й випуклими борлаками.

Здається, ніби всі вони, як один, веснянкуваті й усе життя терплять муки – ті чоловіки – і потай ведуть нескінченну й марну боротьбу зі своїми хтивими бажаннями, перебуваючи в постійному липкому страху за своє здоров'я.

Я й сам не розумів, чому пов'язав Розіну родинними узами власне з лахмітником Вассертрумом.

Ніколи не бачив її поряд зі старим, не помічав навіть, щоб вони окликнули одне одного.

Вона майже ніколи не виходила з двору, тинялася хіба темними закомарками й коридорами нашого будинку.

Усі мої сусіди, без сумніву, мали її за близьку родичку чи принаймні вихованку лахмітника, але я переконаний, що жодний з них не зміг би пояснити, яку мав для цього підставу.

Мені хотілося відволіктись від думок про Розіну, і я глянув з відчиненого вікна своєї комірчини вниз, на Півнячу вуличку.

Раптом Аарон Вассертрум немов відчув мій погляд, повернувся до мене обличчям – потворним застиглим обличчям з круглими рибіячими очима й відвислою заячою губою.

Він здався мені тієї миті людиноподібним павуком, який за позірної байдужості відчуває наймізернішу вібрацію своєї павутини.

Чим він живе? Що думає, у чому вбачає сенс свого існування?

Цього я не знав.

На кам'яних стінах арки, де стоїть його ятка, день у день, рік у рік висять ті самі мертві, нікому не потрібні речі.

Я б міг уявити їх з заплющеними очима: тут – перегнутий бляшаний тромбон без клапана; пожовкла, мальована на папері картина з дивно розташованими солдатами, там – гірлянда нанизаних на потертий шкіряний пасок іржавих шпор та інший наполовину зітлілий мотлох.

А перед входом на землі – ряд круглих залізних сковорідок, наставлених так густо, що годі й переступити поріг ятки.

Цього непотребу ніколи не ставало більше чи менше. Якщо інколи якийсь перехожий таки зупинявся біля ятки і цікавився ціною того чи того краму, лахмітника охоплювало гарячкове збудження. Він потворно випинав роздерту верхню губу, белькотів, затинаячись, щось геть незрозуміле своїм клетотливим басом, тож покупцеві минало будь-яке бажання розпитувати далі, і він, наляканий, квапився геть.

Погляд Аарона Вассертрума блискавично шугонув убік від мене і завмер у напруженому зацікавленні на голому мурі сусіднього з моїм вікном будинку.

Що він там уздрів?

Сусідній будинок обернений до Півнячої вулиці тильним боком, його вікна виходять на подвір'я, і лише одне-єдине – у провулок.

Випадково саме тієї миті до приміщення, розташованого на одному рівні з моїм помешканням – гадаю, воно належало якомусь ательє у торці будинку, – хтось увійшов, бо до мене зненацька долинула розмова: розмовляли двоє – чоловік і жінка.

Але ж цього ніяк не міг бачити знизу Аарон.

За моїми дверима почувся якийсь рух, і я здогадався, що то, певно, Розіна, ще стоїть у темряві в хтивому очікуванні, що я її, може, таки покличу.

Унизу, на півповерху нижче, причаївся на сходах прищавий недоросток Лойза і, затамувавши подих, підглядає, чи відчиню я двері. Я просто фізично відчуваю повів його ненависті та кипучих ревнощів.

Він боїться підійти ближче, аби його не помітила Розіна. Знає, що залежить від неї, як голодний вовк від свого сторожа, та як радо він зірвався б і, не тямлячи себе, випустив на волю свою лють.

Я сів до робочого столу, вийняв пінцети й різці. Але робота не йшла. Руці бракувало твердості, щоб відновити витончену японську різьбу.

Понуре, сутінне життя, що скніє у цьому домі, не вносить супокою у мою душу, водно збуджуючи в уяві старі образи.

Лойза та його брат-близнюк Яромир заледве на рік старші за Розіну.

Їхнього батька, пекаря проскур, я заледве пам'ятаю. Тепер ними опікується, як мені здається, одна стара жінка. Не знаю лише, котра з багатьох, які живуть тут тихо й непомітно, немов кроти в норах.

Вона турбується про обох хлопчаків, тобто дає їм притулок, а вони натомість мусять віддавати їй усе, що вкрали чи вижебрали...

Чи годує їх стара? Навряд, бо повертається додому пізно ввечері.
Вона обмиває тіла в трупарні.

Лойзу, Яромира та Розіну я часто бачив ще дітьми, коли вони безтурботно гралися утрюх на подвір'ї.

Та ті часи давно минули.

Тепер Лойза зрання до ночі тиняється марою за рудою єврейкою.

Іноді він намарно шукає її. Ніде не знаходячи, прослизає під мої двері й зі спотвореним обличчям чекає, чи не прийде вона потайки сюди.

Сидячи за столом, я бачу, як Лойза, наче примара, принишк десь там у закапелку сходової кліті й, схиливши голову на вихудлій шийці, сторожко прислухається.

Іноді тиша несподівано вибухає несамовитим галасом. Глухоніми Ярмир, усі помисли якого переповнені непогамовною, божевільною жагою до Розіни, диким звіром блукає будинком. Нечленороздільне гавкотливе виття знавіснілого від ревнощів та підозр глухонімого лунає так страхітливо, аж кров стигне в жилах.

Він повсюдно шукає Лойзу й Розіну, підозрюючи, що вони заховалися десь удвох в одному з тисяч брудних закамарків будинку. Його, засліпленого люттю, невідступно переслідує думка – ні на крок не відпускати з поля зору брата, аби без його відома чогось не трапилося з Розіною.

Я здогадуюся, що саме ці нескінченні муки каліки спонукають Розіну знову й знову віддаватися комусь іншому.

Коли її потяг і готовність віддатися втрачають на силі, Лойза вигадує щораз нову мерзотну каверзу, щоб наново розбурхати похоть Розіни.

Тоді обоє зумисне вдають, ніби каліка заскочив їх зненацька, і підступно заманюють знавіснілого від жаги глухонімого в темні коридори, де заздалегідь наставили зрадливих пасток з іржавих бочкових обручів, які вистрілюють пружиною, якщо на них наступити, чи з нагромаджених залізних грабелів зубцями догори. Потрапивши до пастки, бідолаха калічився до крові.

Час до часу, щоб довести страждання хлопця до крайньої межі, Розіна сама вигадує йому якусь пекельну муку. Нараз змінює своє ставлення до Яромира, удаючи, ніби раптом її почало вабити до нього.

Зі своєю незмінною усмішкою на обличчі вона квапно, на мигах, подає каліці натяки, від яких той впадає у майже нестямний шал. Для таких випадків Розіна вимудровує начебто таємну, напівзрозумілу мову знаків. Бідолашний Яромир неминуче, без жодної надії на порятунок, потрапляє у тенета невідомості й примарних сподівань.

Якось я бачив, як він стояв перед нею на подвір'ї, а вона щось говорила до нього, так бурхливо артикулюючи й жестикулюючи, що здавалося, бідолаха ось-ось впаде безтямний від несамовитого збудження.

Піт градом котився його обличчям від нелюдських зусиль уловити зміст навмисне заплутаного, квапного повідомлення.

Увесь наступний день Яромир просидів у гарячковому очікуванні на темних сходах напіврозваленного будинку, розташованого віддалік на тій же вузькій і запаскудженій Півнячій вулиці, – лише згайнував час і не зміг жебракуванням на розі заробити кілька крейцерів.

А коли пізно ввечері, напівмертвий від голоду й хвилювання, він захотів додому, названа матір вже давно замкнула двері й не пустила його на поріг...

Веселий жіночий сміх долинув до мене крізь мури із сусіднього ательє.

Сміх? Веселий сміх у цих будинках? Та в усьому єврейському місті не знайти людини, яка б уміла радісно сміятися!

Раптом мені пригадалося: кілька днів тому старий лялькар маріонеткового театру Цвак зізнався, що якийсь молодий пристойний пан винайняв у нього за чималу платню ательє,

вочевидь, для того, щоб без перешкод зустрічатися з обраницею серця.

Щоночі доводилося потай, аби не помітили мешканці, перевозити потроху дорогі меблі нового поживця.

Старий добряк потирив від задоволення руки, розповідаючи мені про свою обладку, і тішився, мов дитина, як спритно він усе влаштував: ніхто із сусідів навіть здогадатися б не зміг про існування романтичних закоханих.

Непомітно потрапити до ательє можна було з трьох будинків. Навіть через підйомну ляду був туди доступ!

Так, якщо відчинити залізні двері горища, – а ззовні це легко зробити, достатньо лиш натиснути на клямку, – можна пройти повз мою комірчину на сходи нашого будинку й використати цей шлях як запасний вихід.

З-за стіни знову долинає веселий сміх, збуджує у моїй уяві невиразні спомини про інше розкішне помешкання однієї аристократичної родини, куди мене часто кликали для дрібних реставраційних робіт коштовних старожитностей.

Раптом поряд чується пронизливий крик. Я налякано прислухаюся.

Залізні двері горища несамовито скриплять, а наступної миті до моєї кімнати влітає дама. З розпущеним волоссям, біла, мов стіна, у накинених на голі плечі золотій парчевій тканині.

– Майстре Пернат, заховайте мене!.. Заради Бога! Нічого не питаєте, лише заховайте мене тут!

Перш ніж я встиг щось відповісти, мої двері знову розчахнулися й швидко хряснули, зачиняючись.

Лише секунду бачив я усміхнений оскал схожого на потворну маску обличчя лахмітника Аарона Вассертрума.

...Кругла світляна пляма зринає переді мною, і в сяєві місяця я знову впізнаю узніжжя свого ліжка.

Сон іще лежить на мені важкою вовняною повстю, у пам'яті залишилося викарбуване золотими літерами ім'я Пернат.

Де я вичитав це ім'я? Атанасіус Пернат?

Мені здається, так, здається, що колись давно-давно я десь помилково взяв чужого капелюха і здивувався тоді, що він так добре мені пасує, хоча я маю дуже неординарну форму голови.

Я зазирнув – тоді – всередину чужого капелюха і... так-так, побачив виписане на білому фетрі золотими паперовими літерами ім'я:

АТАНАСІУС ПЕРНАТ

Я боявся, капелюх наганяв на мене жах – не знаю, чому. Я швидко малюю в уяві гострий, солодкаво усміхнений профіль рудої Розіни – так мені вдається ухилитися від стріли, яка відразу губиться десь у півні.

Так, обличчя Розіни! Воно має більшу силу, ніж глухий голос, що варнякає мені до вуха. І тепер, знову заховавшись у своїй комірчині на Півнячій вулиці, я можу бути цілком спокійний.

Якщо моє чуття, ніби хтось, дотримуючись дистанції, піднімається услід за мною сходами з наміром зайти до мене, не підвело, то тепер він має стояти десь на останній сходинці.

Ось він завертає за кут, де мешкає архіваріус Шемай Гіллель, переступає з вичовганих кам'яних плит на викладений червоною цеглою сходовий майданчик горішнього поверху. Навпомацки простує повз стіну і тепер, саме тепер, мав би напружено приглядатися у темряві до таблички на дверях, відчитуючи моє ім'я.

Я стою посеред кімнати, дивлюся на двері.

Ось двері відчиняються, він заходить.

Не знімаючи капелюха й не вітаючись, він ступає кілька кроків до мене.

Я відчув: так він поводить, коли вдома. Мені видалося цілком природним, що він поводить саме так, а не інакше.

Він запхав руку до кишені й вийняв книжку.

Потім довго гортав її.

Книжка мала металеву палітурку, а заглиблення у формі розеток та печаток були заповнені фарбою і маленькими камінцями.

Нарешті знайшов те місце, яке шукав, тицьнув мені пальцем.

Розділ називався «Іббур»¹. «Запліднення душі» – розшифрував я.

Велика, виведена золотом і червоною фарбою перша літера «І» займала майже половину всієї сторінки – я мимоволі перебіг її очима – і була на краях пошкоджена.

Я мав це виправити.

Літера не наклеєна на пергамент, як це досі траплялося мені в старих книгах; більше скидалося на те, що вона складалася з двох тонких золотих пластинок, спаяних між собою посередині, а кінцями закріплених на краях пергаменту.

Отже, на місці літери мала бути вирізана в аркуші дірка.

Якщо я маю рацію, то побачу «І» на звороті у дзеркальному відображенні.

Я перегорнув сторінку – мій здогад справдився.

Мимохить я прочитав ще й цю сторінку та наступну.

Захопившись, читав і читав.

Книга промовляла до мене, як промовляє сон, тільки ясніше й виразніше. Торкалася мого серця, як запитання.

Слова струменіли з невидимих уст, оживали, підступали до мене. Вони кружляли вихором переді мною, наче строкато вдягнені рабині, западалися потім під землю або ж розсотувалися, мов туман, у повітрі, звільняючи місце наступним. Кожна якусь мить сподівалася, що я оберу її, а від інших відмовлюся.

Деякі ступали спроквола, повагом, мов розкішні пави в іскристих шатах.

Інші – як королеви, щоправда, постарілі та підтоптані, з підфарбованими повіками, з властивим повіям заломом уст, зморшками під грубим шаром огидного гриму.

Одні минали мене, надходили інші; я проводжав поглядом довгі вервечки сірих постатей з обличчями, такими буденними й невиразними, що годі було й сподіватися зберегти їх у пам'яті.

Потім вони притягли жінку, цілком голу й дужу, наче залізний велет.

На мить жінка зупинилася, схилилася до мене.

Її вії були такими довгими, що могли б укрити все моє тіло. Вона мовчки вказала на зап'ясток своєї лівої руки.

Пульс на зап'ястку бився, мов землетрус; я відчував у ній життя цілого світу.

Здалеку накочувалася навала корибантів².

Якісь чоловік і жінка пристрасно обнімалися. Я бачив, як вони наближаються здаля, щораз ближче підходила процесія.

Тепер дзвінкий, екзальтований спів лунав зовсім поряд, очима я вишукував зливу в обіймах пару.

Однак пара обернулася монолітною постаттю, напівчоловіком-напівжінкою – Гермафродитом, що сидів на перламутровому троні.

Корону Гермафродита вивершувала дощечка з червоного дерева, у якій черв нищення повигризав таємничі руни.

Здіймаючи хмару куряви, придіботіла отара маленьких сліпих овечок: їх привів у свій світ гігантський Гермафродит на поживу корибантам, щоб підтримувати в них життя.

Час до часу серед істот, що струменіли з невидимих уст, траплялися посталі з могил – із затуленими хустками обличчями.

Спинаючись переді мною, вони голодними хижими очима вдивлялися у моє серце, так що від крижаного ляку ціпенів мозок, і кров здиблювалася у жилах, як потужний потік, зненацька перегороджений посеред русла велетенськими скелями, що впали з неба.

Повз мене майнула жінка, я не побачив її обличчя – вона відвернулася. Була вона зодягнена у плащ, зітканий зі сліз.

Процесія масок проминала мене, танцюючи й сміючись, – я їх зовсім не цікавив.

Лише П'єро задумливо озирається і вертається. Стає переді мною, заглядає мені в обличчя, наче в дзеркало.

Він корчить чудернацькі міни, змахує і розгойдує руками – то спроквола, то шалено, і якась надприродна сила змушує мене до наслідування: я теж підморгую, пересмикую плечима, кривлю уста.

Та раптом нетерплячі постаті, що юрмляться за ним, відтісняють його набік – усім кортить потрапити перед мої очі.

Усі вони без плоті: порські перли, нанизані на шовкову нить; окремішні звуки однієї мелодії, що ллється з невидимих уст.

То вже не книжка промовляла до мене. То був голос. Голос, який щось хотів від мене, а я, хоч як старався, ніяк не міг збагнути, що саме. Він мучив мене незрозумілими пекучими запитаннями.

Але голос, який промовляв ці видимі слова, був мертвим – без відлуння.

Кожний звук у нашому світі має багато відлунь, так само як кожна річ кидає одну велику тінь і багато маленьких, але цей голос більше не відлунював – мабуть, давно-давно відлунав і розвіявся.

Я дочитав книжку до кінця, та все ще тримав її у руках, і здавалося мені, що в пошуках чогось гортав я зовсім не книжку, а свій мозок.

Усе, що сказав мені голос, я проніс у собі від першої миті свого життя, тільки було воно затаєне, забуте, сховане від моєї свідомості до нинішнього дня.

Я підвів голову.

Де чоловік, який приніс мені книжку?

Пішов?!

Чи прийде він по неї, коли вона буде готова?

А чи маю я йому її віднести?

Та я не зміг пригадати, чи сказав він, де мешкає.

Я спробував відновити в пам'яті його появу, але не зумів. Як він був одягнений? Молодий чи старий? Якого кольору мав волосся, бороду?

Я ні за що, зовсім ні за що не міг зачепитися. Кожний образ незнайомця невтримно розсотувався, перш ніж я встигав зліпити його у своїй уяві.

Я заплющив очі, притиснув пальцями повіки, щоб уловити хоч найменшу рисочку його обличчя.

Нічого, нічого...

Я став посеред кімнати, дивлячись на двері, як тоді, перед його приходом. Малював собі в уяві: ось він звертає за кут, ось ступає цегляною долівкою, ось читає табличку на моїх дверях: «Атанасіус Пернат», ось заходить до помешкання.

Намарно.

У пам'яті не зринало ані найменшого сліду від спомину, яким же він був на вигляд.

Я бачив книжку на столі й спробував уявити його руку, як він запихає її до кишені, виймає звідти книжку.

Та нічогісінько не уявлялося: була рука в рукавичці чи без, молода чи зморшкувата, з перснями чи ні?

Раптом мені спала на думку дивна річ.

Наче навіяння, якому годі опиратися.

Я одягнув пальто, капелюх, вийшов на сходову кліть, спустився східцями. А потім повільно повернувся до свого помешкання. Повільно, дуже повільно, як він... Відчинивши двері, побачив, що в моїй комірчині зовсім сутінно. Хіба щойно, коли я виходив, не був білий день?

Довго ж я, мабуть, розмірковував, що й не помітив, як злетів час.

Я спробував наслідувати ходу й міміку незнайомця, але не міг їх собі пригадати...

Та і як я міг його наслідувати, коли не мав навіть на що опертися, за що зачепитися, аби уявити, яким він був на вигляд.

Усе сталося, однак, інакше. Зовсім інакше, ніж я думав. Моя шкіра, мої м'язи, моє тіло раптом самі згадали, а мозкові не зізналися. Вони повелися так, як я не мав ні наміру, ані бажання повестися.

Моє тіло ніби й не належало мені!

Досить було ступити кілька кроків кімнатою, як нараз моя хода стала незграбною і чужою, як у людини, яка ось-ось зашпортається.

Так, так, так, то була його хода!

Я точно знав: він саме такий.

Я мав чуже голене обличчя з випнутими вилицями і косо посадженими очима.

Хоч не міг себе бачити, я це відчував.

Це не моє обличчя! – хотів я налякано закричати, хотів обмацати його, але рука не слухалася, усупереч моїй волі полізла до кишені й вийняла звідти книжку.

Точнісінько, як він це тоді зробив.

І раптом я вже без пальта, без капелюха, сиджу за столом і це – я. Я, я!

Атанасіус Пернат.

Мене теліпало від жаху, серце несамовито гупало, ладне розірватися, я відчував: пальці примари, які щойно копирсалися у моєму мозку, відчепилися від мене.

Ще досі мені холодило потилицю від їхнього дотику.

Тепер я знав, яким був незнайомець. Я б знову міг відчувати його в собі – будь-якої миті, – досить лише захотіти, але уявити його, так якби він став віч-на-віч зі мною, усе ще був не в змозі. Та й ніколи не зможу...

Це, як негатив, невидима форма, збагнув я, у яку сам маю влізти, якщо хочу відчувати у власному «Я» її сутність і прояв.

У шухляді мого столу лежала залізна касетка, саме там я хотів замкнути книжку і лише тоді, як мине мій стан душевного нездужання, вийняти звідти й взятися до реставрації титульної літери «І».

Я взяв книжку зі столу. А здалося, наче й не торкнувся. Схопив касетку – те саме відчуття. Так, ніби чуття дотику мало навіпацки пробиратися довгим, довгим коридором у глибокій темряві, перш ніж дістанеться моєї свідомості; ніби речі, віддалені від мене величезним часовим проміжком, – роками – і належать минулому, яке я вже давно віджив!

Голос, який кружляє у пільмі в пошуках за мною, щоб мучити мене масним каменем-салом, пролинув повз мене і навіть не помітив.

Я знаю, він – з царства сну. Але те, що я пережив, було реальним життям, тому голос не міг мене помітити й надаремно шукає далі, я відчуваю.

Прага

Поряд зі мною стояв студент Харусек з піднятим коміром тонкого, геть зношеного плаща; я чув, як від холоду йому цокотять зуби.

Ще застудиться до смерті на перетягах у цій холодній підворотні, подумав я і запросив його до свого помешкання через дорогу.

Але він відмовився.

– Дякую вам, майстре Пернат, – пробурмотів він, тремтячи, – на жаль, я маю не так багато часу... поспішаю до міста. До того ж ми промокнемо до нитки, щойно виткнемося з-під арки. Навіть за кілька кроків! Злива й не думає вщухати.

Дощ заливав дахи й струменів обличчями будинків, мов рясні сльози.

Вихилившись трохи з-під арки, я міг побачити на четвертому поверсі будинку по той бік провулку своє вікно; шибки крізь дощ здавалися розм'якими, тьмяними й бугристими, немов рибачі пухирі.

Жовта брудна вода потоком пливла вниз провулком, під аркою з'юрмилися перехожі, щоб перечекати негоду.

– Онде пливе букетик нареченої, – раптом озвався Харусек, показуючи на зів'ялий миртовий жмуток, який проносила повз нас брудна вода.

Хтось позаду голосно засміявся з тих слів.

Озирнувшись, я побачив старого, сивого, порядно вдягненого пана з роздутим жаб'ячим обличчям.

Харусек теж зиркнув назад і щось стиха пробурчав.

Від старого віяло чимось відразним. Я втратив до нього інтерес і розглядав вицвілі будинки, які скоцюрблено тулилися один до одного, наче роздратовані дощем старі шкапи.

Моторошні й занехаяні!

Набудовані хаотично, вони скидалися на бур'ян, що, несіяний, повитикався з землі.

До низького жовтого кам'яного муру – єдиних уцілілих решток старої довгої будівлі – притулили їх два чи три століття тому, безладно, не беручи до уваги сусідньої забудови. Там кособокий покруч зі зміщеним назад чолом, поряд інший, стирчить, мов кривий кутній зуб.

Здається, ніби вони сплять під навислим похмурым небом, ніхто й не здогадається про їхнє незриме життя, затаєну ворожість, яку вони іноді випромінюють, коли осінній вечірній туман заповзає у провулок й допомагає їм приховати тиху, ледь помітну гру міміки.

За весь прожитий тут вік я упевнився – і тієї певності вже ніяк не позбутися, – що певної нічної пори і на розвидні будинки жваво ведуть поміж собою тихі, потайні перемовини. Іноді їхні стіни пронизує незбагнений, ледь відчутний дроз, шерехи перебігають дахами й скочуються ринвами вниз – ми байдуже сприймаємо ті звуки своїми притупленими відчуттями, не дошукуючись їхньої причини.

Часто снилося мені, наче я прислухаюся до примарного життя цих будинків, і зі страхом та подивом довідувався, що саме вони є справжніми таємними господарями вулиці, можуть ділитися з нею своїм життям і почуваннями, а потім знову всотувати їх у себе – вдень позичати мешканцям, які знайшли тут притулок, а вночі відбирати з лихварськими відсотками.

Перепускаючи через свою свідомість цих чудних людей, що мешкають тут, наче тіні, мов створіння, не народжені з лона матері, які у своїх помислах та діяннях здаються безладно зліпленими до купи, я дедалі більше схиляюся до думки, що такі сні таять у собі приховану істину, вона ж наяву розсмоктується, залишаючи в душі слабкий відгомін побаченої барвистої казки.

Тоді в моїй пам'яті нишком знову зринає легенда про примарного Голема, штучну людину, яку колись тут, у ґетто, створив із стихій один рабин, що добре знався на кабалі, а потім оживив його для бездумного автоматичного існування, уклавши йому за зуби магічну тетраграму.

І гадається мені, що, як і той Голем, що обернувся глиняним бевзем тієї ж миті, як йому вийняли з рота таємничі знаки життя, так і всі ці люди мусять умиць впасти за мертво, позбавлені душі, досить згасити в їхньому мозку якусь крихітну істину, незначне поривання чи, можливо, навіть безсенсовну звичку – одним, і неясне очікування чогось абсолютно невизначеного, невловного – іншим.

Якого ж вічного, непозбавного страху сповнені ці створіння!

Їх не видно за працею, та все ж вони рано прокидаються, при першому проблискові нового дня, і чекають, затамувавши подих, мов на жертovní дари, яких ніколи не дочекаються.

А якщо справді трапляється, хтось переступає їхні володіння, якийсь беззахисний прибула, коштом якого можна пожитися, їх раптом опосідає глевкий страх, заганяє знову по своїх кутках, змушує, тремтячи, відмовлятися від будь-яких намірів.

Нема для них істоти настільки слабкої, щоб їм стало відваги підкорити її своїй волі.

– Вироджені, беззубі хижаки, яких позбавили моці та зброї, – тихо промовив Харусек, глянувши на мене.

Звідки він міг знати, про що я думаю?

Іноді людська думка працює так інтенсивно, що, мов іскра, спроможна перестрибнути до мозку людини, яка стоїть поряд, – так здалося мені.

– З чого лишень вони живуть? – запитав я по хвилі.

– Живуть? З чого? Та деякі з них мільйонери!

Я зиркнув на Харусека. Що він міг мати на увазі!

Але студент мовчав, роздивляючись хмари.

На якусь мить шемрання голосів під аркою стихло, чутно було тільки шум дощу.

Що ж він хотів тим сказати? «Та деякі з них мільйонери!» І знову Харусек ніби відгадав мої думки.

Він показав на ятку лахмітника, біля якої у брунатно-рудих калюжах мокло іржаве старе залізничя.

– Аарон Вассертрум! Ось він – мільйонер! Майже третина єврейського міста належить йому. Хіба ви цього не знали, пане Пернат?

Мені буквально перехопило подих.

– Аарон Вассертрум? Аарон Вассертрум – мільйонер?

– О, я його добре знаю, – із жовчю у голосі вів далі Харусек, ніби тільки того й чекав, що я його запитав. – Я і його сина знав, доктора Вассорі. Чули про такого? Знаменитий окуліст доктор Вассорі! Ще торік усе місто захоплено говорило про нього як про великого... вченого. Тоді ніхто не знав, що він змінив прізвище, а раніше називався Вассертрумом. Доктор охоче грав роль вченого мужа, далекого від світського життя, а коли якось зайшла мова про його походження, скромно й зворушено натякнув, що його батько походить з ґетто, а сам він був змушений ціною страждань і неймовірних зусиль прокладати собі шлях до світла науки від самісіньких низів.

Ага! Ціною страждань і неймовірних зусиль!

Чиїх страждань і чиїх зусиль? І з чиїми коштами? Цього він не сказав!

Я ж знаю, до чого тут ґетто! – схопивши мою руку, Харусек нестямно потряс її. – Майстре Пернат, я й сам ледь можу втямити, який я бідний. Я змушений ходити напівголий, мов волоцюга. Ось самі гляньте! А я ж студент медицини – освічена людина!

Він розхристав на собі пальто, і я із жахом побачив, що на ньому ні сорочки, ані маринарки – лише голе тіло.

– І таким злидарем я був уже тоді, коли довів до краху ту бестію, того всемогутнього, вседостойного доктора Вассорі. Ще й нині ніхто не здогадується, що це я, саме я став призвідцем...

У місті гадають, ніби винен в усьому такий собі доктор Савіолі, ніби то він викрив шахрайство доктора Вассорі й довів його до самогубства. Але кажу вам: доктор Савіолі був лише знаряддям у моїх руках! Я сам-один уклав план, зібрав усі матеріали, роздобув докази й тихо, непомітно, камінь за каменем, розхитував мури

достатку доктора Вассорі доти, коли вже жодні гроші на світі, жодне крутіство ґетто не могли запобігти катастрофі – для остаточного краху було достатньо лише незначного поштовху...

Знаєте, як... як гра в шахи.

Саме так грають у шахи.

І ніхто не знає, що винуватець – я!

Лахмітникові Ааронові Вассертрумові часом не дає спати жахливий здогад, що руку в цій грі доклав хтось іще, кого він не знає, не може намацати; не доктор Савіолі, хтось інший, і цей хтось невідступно десь поблизу.

Хоча Вассертрум і належить до тих, кому дано прозирати крізь стіни, однак йому невтямки, що може знайтися мозок – та й не один, – здатний вичислити, як довгою, непомітною, отруєною голкою, оминаючи мури, камені, золото й діаманти, проткнути судину життя.

Харусек ляснув себе по чолі й несамовито розреготався. – Аарон Вассертрум скоро про це довідається. Того дня, коли захоче вчепитися у горло докторові Савіолі! Саме того дня! Цю шахову партію я теж розраховував до останнього ходу. Тепер це буде гамбіт королівського слона! Аж до гіркого кінця неможливий жодний хід, на який я не зумів би дати нищівної відсічі.

Хто вступить зі мною у такий гамбіт, зависне в повітрі, скажу я вам. Як безпомічна маріонетка на тонких ниточках – ниточках, за які смикаю я. Чуєте? Я смикаю! І всі її зусилля марні – жодної свободи волі.

Студент говорив, наче в лихоманці, я з жахом дивився на нього.

– Що вам заподіяли Вассертрум і його син, що ви аж палаєте ненавистю до них?

Харусек поривчасто відмахнувся від моїх слів.

– Облишмо це! Запитайте ліпше, що погубило доктора Вассорі. Чи, може, бажаєте поговорити про це іншого разу? Дощ вщухає... Хочете, мабуть, додому?

Він стихив голос, як людина, що нараз заспокоїлася. Я похитав головою.

– Ви чули коли-небудь, як нині лікують катаракту? Ні? То я мушу вам докладно пояснити, щоб ви добре зрозуміли, майстре Пернат!

Тож слухайте: катаракта – важке захворювання сітківки ока, що призводить до сліпоти. Існує лиш один спосіб запобігти недужі – так звана іридотомія. Вона полягає у видаленні з райдужної оболонки ока клиновидного шматочка. Неминучий наслідок такого втручання – значне потьмяніння зору, яке залишається на все життя, але здебільшого вдається загальмувати розвиток сліпоти. Діагноз катаракти має, однак, свої особливості.

Іноді, надто на початку хвороби, найяскравіші симптоми начебто зникають. Тоді лікар, навіть якщо він не помічає жодних ознак хвороби, усе ж не може з певністю стверджувати, що його попередник неодмінно помилився, поставивши такий діагноз.

Якщо іридотомія була все ж зроблена – а таке хірургічне втручання можна провести і на хворому, і на здоровому оці, – то вже неможливо встановити, була катаракта чи ні.

Ось на цих та інших моментах і вибудував доктор Вассорі свій мерзенний план.

Безліч разів, надто у жінок, він діагностував катаракту там, де йшлося про невинне погіршення зору, лиш би зробити операцію, яка не коштувала йому зусиль, зате приносила чимало грошей.

Отоді йому нарешті потрапляли до рук беззахисні, й не треба було великої відваги, щоб вдатися до грабунку.

Бачите, майстре Пернат, цей хижак, цей деґенерат був поставлений у такі життєві умови, за яких він легко міг масакрувати свою жертву. Нічого не ставлячи на карту! Розумієте? Абсолютно нічим не ризикуючи!

Купою сфальшованих публікацій у медичних часописах Вассорі зумів створити собі славу визначного фахівця, йому навіть вдалося напустити ману на своїх колеґ-лікарів, надто довірливих та шляхетних, щоб розпізнати його обман.

Логічно, що до нього в пошуках зцілення потягнулися табуном пацієнти.

Щойно хтось із незначними порушеннями зору звертався до нього по консультацію, доктор Вассорі одразу брався за втілення свого підступного плану.

Спочатку він, як це заведено, збирав анамнез, але, про всяк випадок, ретельно занотовував лише ті відповіді, які могли вказувати на ймовірність у хворого катаракти. Й обережно з'ясовував, чи вже хтось до нього не ставив діагнозу.

У розмові доктор ніби мимохідь зауважував, що його наполегливо запрошують за кордон на важливий науковий симпозіум і їхати треба вже завтра. При подальшому огляді ока за допомогою пучка електричного світла він намагався завдати пацієнтові якнайбільше болю.

І все це з умислом! Усе це з умислом!

Коли по завершенні огляду пацієнт з тривогою у голосі передбачено запитував, чи є підстави для хвилювання, доктор Вассорі робив свій перший хід на шахівниці. Сідав навпроти хворого, витримував хвилинну паузу і розміреним, гучним, добре поставленим голосом промовляв сакраментальну фразу:

– Повної сліпоти не уникнути вже найближчим часом.

Наступна сцена, очевидно, була жахливою. Дехто непритомнів, інші плакали й ридали, качалися у розпачі на підлозі.

Втратити зір – це втратити все.

Тоді надходила інша передбачувана мить, коли нещасна жертва обхоплювала коліна доктора Вассорі й заклинала, невже, заради Бога, нічим у цілому світі не можна зарадити? І ця бестія, цей покруч робив новий хід на шахівниці – сам ставав всемогутнім Господом!

Усе, усе на світі, майстре Пернат, гра в шахи!

Негайна операція, задумливо промовляв доктор Вассорі, можливо, єдиний порятунок. І з нестримним, пожадливым марнославством, яке раптом охоплювало його, він вивергався потоком красномовства, яскраво описуючи різні випадки зі свого досвіду, які – о диво! – мали неймовірно багато схожого з випадком саме цього пацієнта,

розповідав, як багато хворих саме йому завдячують збереженням зору. І таке інше...

Хміль слави від того, що його вважають ледь не якоюсь вищою істотою, у чиї руки вкладено щастя і горе людей, запаморочував йому голову.

А безпорадна жертва, ошелешена звісткою, з серцем, переповненим пекучих запитань, зі зрошеним холодним потом чолом, не відважувалася урвати тираду, аби, не дай Боже, не прогнівити його, того єдиного, хто здатний допомогти.

Словами, що до операції він, на жаль, зможе взятися лише за кілька місяців, як повернеться з наукової мандрівки, доктор Вассорі закінчував свою промову.

Хтозна – у таких випадках залишається тільки сподіватися на ліпше, – можливо, ще й тоді не буде запізно, казав він.

Звісно, хворий нажахано підхоплювався, ледь не кричав, що за жодних обставин навіть дня чекати не хоче, і благав порадити іншого окуліста, який зміг би його прооперувати.

Отоді наставала мить рішучого удару.

Доктор Вассорі у глибокій задумі міряв кроками кабінет, стурбовано морщив чоло, зрештою, зі скорботним придибом казав, що інший лікар неодмінно оглядатиме очі за допомогою електричного світла, а повторне сліпуче опромінення – хворий уже й сам знає, як це боляче, – може мати фатальні наслідки.

Іншому лікареві, не кажучи вже про те, що більшості з них бракує досвіду в проведенні іридотомії, доведеться, перш ніж класти пацієнта на операційний стіл, провести повторний огляд, проте не одразу – очним нервам потрібний час, щоб оговтатися від попереднього опромінення.

Харусек стиснув кулаки.

– Мовою шахів це називається «вимушеним ходом», любий майстре Пернат! Те, що відбувалося далі, теж було вимушеним ходом. І так хід за ходом...

Доведений до розпачу, хворий благав доктора Вассорі змилосердитися, відкласти хоч на день свою поїздку й самому провести операцію. Бо йшлося про більше, ніж близьку смерть, – йшлося про нестерпний страх, який студив кров, страх будь-якої миті осліпнути – що може бути страшніше за це!

Що відчайдушніше впирався та бідкався цей монстр, мовляв, відтермінування поїздки може завдати йому шкоди, яку й передбачити важко, то більше грошей добровільно пропонували пацієнти.

Якщо сума гонорару видавалася докторові достатньо високою, він начеб піддавався умовлянням і ще того ж дня, – аби ненароком якийсь випадок не завадив його планам, – робив операцію, завдаючи обом здоровим очам бідолахи непоправної шкоди. Відтепер людина була приречена на по-життєву муку дивитися на світ, мов крізь поволоку. А від учиненого злочину не залишалося і сліду!

Завдяки операціям на здорових очах доктор Вассорі зумів не лише примножити славу неперевершеного цілителя, якому щоразу вдається зупинити загрозливу сліпоту, але й водночас удоволити свою безмежну жадобу до грошей, уволити своє марнославство, коли довірливі жертви, постраждалі фізично й фінансово, дивилися на нього, мов на благодійника, і величали спасителем.

Лише людина, яка всім корінням проросла в ґетто, обсотала ним його незчисленні, невидимі, та водночас незрушні підвалини; яка змалку навчилася затаюватися, чатуючи на жертву, мов павук; яка знала кожного мешканця в місті, його матеріальне становище, вміла прозирнути в суть взаємостосунків, – лише така людина – *напівпровидцем* можна б назвати її – могла роками безкарно чинити свої злочинства.

Якби не я, він і досі б займався своїм мерзенним ремеслом, займався б до глибокої старості, аби нарешті, наділений почеснями, усіма шанованим патріархом у колі близьких – ось де осяйний

приклад для прийдешніх поколінь! – насолоджуватися життєвим надвечір'ям, аж доки б сам не подох, урешті-решт.

Та я також виріс у ґетто, моя кров теж просякнута атмосферою пекельного лукавства. Ось чому я потрафив довести його до погибелі, непомітно, мов блискавка з ясного неба.

Заслуга викриття належить докторові Савіолі, молодому німецькому лікареві, – я його підсунув, збирав доказ по доказові, аж доки одного чудового дня рука правосуддя не запопала доктора Вассорі.

А тоді недолюдок учинив самогубство. Хай буде благословенною та мить!

То ніби мій двійник стояв при ньому й водив його рукою – він позбавив себе життя аміннітрином, пляшечку з яким я при нагоді залишив у його кабінеті, коли приходив нібито на консультацію, спонукавши й мені поставити фальшивий діагноз катаракти, – залишив зумисне, палко бажаючи, щоб саме цей аміннітрин завдав йому останнього удару.

Містом поширилися чутки, ніби смерть спричинив інсульт.

Аміннітрин при вдиханні вбиває, як інсульт. Проте чутки довго не протрималися.

Харусек раптом завмер, утупившись поперед себе відсутнім поглядом, ніби поринув у глибоку задуму, а тоді кивнув плечем у бік ятки Аарона Вассертрума.

– Тепер він сам, – пробурмотів він. – Зовсім самотній зі своєю жадібністю і... і... цією восковою лялькою...

Серце підступило мені десь аж до горла.

Я налякано глянув на Харусека.

Чи не спричинився він? Не інакше як гарячкове марення змушує його вигадувати такі речі.

Таки так! Він усе вигдавав, йому примарилося!

Не може бути правдою той жах, який він наоповідав про окуліста. Він сухотник, і смертельна гарячка випалює йому мозок.

Я хотів заспокоїти хлопця і, перевівши все на жарт, спрямувати його думки у веселіше річище. Та враз – не встиг я й слова дібрати – у моїй пам'яті, мов від спалаху блискавки, зринуло обличчя Вассертрума з роздертою верхньою губою й булькатими риба́чими очи́цями, коли він – тоді – зазирнув крізь прочинені двері до моєї комірчини.

Доктор Савіолі! Доктор Савіолі! Так, саме так називався молодий заможний пан, про якого довірливим шепотом повідомив мені лялькар Цвак і який винайняв у Цвака ательє.

Доктор Савіолі! – криком пролунало в мені, неясними, розмитими образами промайнуло у свідомості, збуривши вихор моторошних здогадів.

Розтривожений, я хотів запитати Харусека, розповісти йому про те, що бачив, але хлопця зненацька підкосив такий жорстокий напад кашлю, що він ледь утримався на ногах. Я лише дивився йому вслід, як він, насилу тримаючись за стіну, побрів під дощ, кивнувши мимохідь мені на прощання.

Так, так, він казав правду. То не була гарячкова маячня, я це відчував. То був примарний дух зла, який і вдень, і вночі блукає вулицями, шукаючи свого фізичного втілення. Він витає у повітрі, непомітний для нас, та враз – то тут, то там – вселяється у якусь людську душу, а ми й не здогадуємося. І перш ніж отямимося, він уже втратив свої обриси, і все зникло...

І лише моторошні чутки про якийсь скоєний жахливий злочин доходять до нас.

Умить я збагнув глибинну сутність цих загадкових істот, що живуть навколо мене: їх безвольно несе крізь буття невидимим магнетичним потоком, так, як щойно пронесло повз нас брудним дощовим ручаєм букетик нареченої.

Мені здалося, ніби навколишні будинки витріщалися на мене з підступною, нез'ясовною злобою. Ворота – роззявлені чорні пащі, з яких вирвані язики; горлянки, з яких щомиті може видертися

пронизливий крик, такий пронизливий і сповнений ненависті, що жах пройме все єство.

Що ще наостанок сказав студент про лахмітника? Я пошепки повторив його слова: «Тепер Аарон Вассертрум зовсім самотній зі своєю жадібністю і... і... цією восковою лялькою...»

Кого він мав на увазі, кажучи про воскову ляльку?

Це, певно, якась метафора, заспокоював я себе, одна з тих хворобливих метафор, якими він зазвичай приголомшує, яких ніхто не розуміє, але які, зринувши згодом несподівано в пам'яті, можуть скувати жахом, як речі незвичної форми, вихоплені раптом з темряви снопом яскравого світла.

Я глибоко перевів подих, щоб заспокоїтися і струсити із себе страх, навіяний розповіддю Харусека.

Пильніше придивився до людей, що тулилися разом зі мною у підворітні. Біля мене тепер стояв старий товстун. Той самий, що перед тим так бридко сміявся. Мав на собі чорний сюртук і рукавички. Він незмигно витріщався вибалушеними очима на арку підворітні в будинку навпроти.

Його широке, гладко виголене обличчя з простацькими рисами пересмикувало від збудження.

Мимоволі я простежив за його поглядом і помітив, що гладун, мов заворожений, не зводить очей з рудої Розіни, яка стояла по той бік провулку зі своїм вічним хтивим усміхом на устах.

Старий намагався привернути її увагу. Я бачив по ній, що вона спостерегла ті знаки, але вдавала, наче не розуміє натяку.

Нарешті старий не витримав, навшпиньки побрів через вуличку, кумедно, з грацією великого чорного гумового м'яча перестрибуючи через калюжі.

Його, вочевидь, тут знали, бо звідусіль посипалися коментарі на його адресу.

Якийсь босяк позаду мене із червоним плетеним шаликом на шиї, у синьому військовому картузі, з віргінією³ за вухом, гримасував поза його спиною, однак сенсу тих кривлянь я не розумів.

Дотямив лише, що старого гладуна називали у єврейському кварталі «масоном». Таке прізвисько тут давали тим, хто упадав за малолітніми дівчатками, але, завдяки панібратським стосункам з поліцією, міг не боятися кари за це...

Розіна й старий зникли в пітьмі підворітні.

Пунш

Ми відчинили вікно, щоб вивітрити тютюновий дим з моєї крихітної кімнатки.

Холодний нічний вітер прохопився досередини, налетів на скудлачені пальта, що висіли на дверях, аж вони тихо заколихалися туди й сюди.

– Достойний головний убір Прокопа хоче полетіти собі геть, – мовив Цвак, показуючи на величезного капелюха музиканта, широкі криси якого гойдалися, мов чорні крила.

Йосуа Прокоп весело підморгнув.

– О, він хоче... – кивнув він. – Напевно, хоче...

– До *Лойзичека* на танці... – вставив і своє слово Фрізландер.

Прокоп засміявся, відбиваючи рукою такт під тонке завивання зимового вітру понад дахами. Потім він зняв зі стіни мою стару розбиту гітару, удав, ніби грає на її порваних струнах, і бравурно затягнув пискливим фальцетом чудову блатну пісеньку.

– Як ловко він оволодів тюряжним жаргоном, – засміявся Фрізландер, підхоплюючи куплет.

– Цю потішну пісеньку щовечора гугнявить у *Лойзичеку* мішіґений Нефталій Шафранек у зелених окулярах, а йому підкидає нові куплети, приграючи на гармоніці, розцяцькована бабега, – пояснив мені Цвак. – Мусите якось піти з нами до тої кнайпи, майстре Пернат. Може, трохи згодом, коли доп'ємо пунш... Що скажете? З нагоди вашого нинішнього дня народження!

– Так, так, ходімо з нами, – підхопив Прокоп, зачиняючи вікно. – Таке варто побачити!

Далі ми пили гарячий пунш, поринувши у власні роздуми.

Фрізландер вистругував дерев'яну ляльку-маріонетку.

– Ви нас цілком відрізали від зовнішнього світу, Йосуа, – урвав тишу Цвак. – Відколи ви зачинили вікно, ніхто й слова не вимовив...

– Коли перед тим гойдалися пальта, я лише подумав про те, як це дивно, коли вітер ворушить неживі речі, – квапно відповів Прокоп, мовби вибачаючись за своє мовчання. – Який чудернацький вигляд мають мертві предмети, раптом урухомлені! Хіба ні? Якось бачив на безлюдній площі, як шалено кружляли й гасали одне за одним, наче в смертельній битві, клапті паперу, хоча я не відчував жодного подмуху вітру, бо сховався за стіною будинку. Потім клапті ніби заспокоювалися, та за мить, охоплені скаженим шалом, знову підхоплювалися і мчали в безсенсовній люті, збивалися купою у закутку між будинками, щоб наново розсіятися і врешті-решт зникнути за рогом...

Лише товста газета не встигала за ними, знавісніло билась на бруківці, ніби задихалася, хапаючи ротом повітря.

Невиразна підозра зродилася тоді в мені, що й ми, живі істоти, чимось схожі на це паперове клоччя. Може, й нами мотлошить невидимий, незбагнений «вітер», жене нас куди захоче, а ми, наївні, віримо, ніби самі керуємось власною свободою волі?

А що, як життя у нас не що інше, як таємничий вихор? Вітер, про який мовиться у Біблії: *Чи знаєш ти, звідкіль він приходить і куди йде?* Хіба не сниться нам іноді, ніби ми поринаємо у водну глибину і ловимо там срібних рибок? Насправді ж, то лиш холодний повів вітру торкається наших рук...

– Прокопе, ви говорите словами Перната! Що це з вами? – Цвак підозріливо глянув на музиканта.

– Це історія книги *Іббур* надихнула його на такі роздуми. Шкода, ви запізно прийшли й не чули розповіді про неї, – мовив Фрізландер.

– Історія книги?

– Власне, історія одного дивного чоловіка, який ту книжку приніс. Пернат не знає ні його імені, ні де він мешкає, ані чого хотів. І хоча зовнішність того чоловіка мала б дуже впадати в око, Пернат не годний його описати...

Цвак стрепенувся.

– Дуже дивно, – озвався він по хвилі. – Незнайомець без бороди, косоокий?

– Можливо, – відповів я. – Тобто я... я... певний цього! Ви його знаєте?

Лялькар похитав головою.

– Ні, просто він нагадує мені Голема...

Художник Фрізландер опустил руку з різцем.

– Голема? Я чув багато розмов про нього. Ви щось знаєте про Голема, Цваку?

– Хто може сказати, ніби щось знає про Голема? – стелав плечима Цвак. – Він належить до царини легенди, доки одного чудового дня на вулиці не вихлюпнуться події, які раптом знову покличуть його до життя. Тоді якийсь час тільки й мови, що про нього. Чутки розростаються до нечуваних розмірів, стають настільки перебільшеними й роздутими, що, зрештою, самі розсипаються на порошок від власної неправдоподібності. Кажуть, ця історія походить десь із сімнадцятого сторіччя. За приписами тепер уже втраченої кабали, один рабин створив штучну людину, прислужника, – так званого Голема. Той мав допомагати йому дзвонити у дзвони в синагозі й виконувати всіляку чорну роботу.

Однак справжньою людиною він не став, лише тупе, напівсвідоме існування жевріло в ньому, та й то лише вдень. Завдяки магичній цидулці, вкладеній за зуби, він притягував до себе вільні космічні сили всесвіту.

І коли якось перед вечірньою молитвою рабин забув вийняти йому з рота папірця, Голем упав у шаленство, метався темними вулицями міста, руйнуючи все на своєму шляху. Аж доки рабин перехопив його й знищив цидулку.

Тоді істота впала долі мертвою. Від неї нічогосінько не залишилося, хіба маленький глиняний чурбак, який ще й досі показують у Старій синагозі.

– Того рабина запросили одного разу до кайзера в палац, щоб викликати душі мертвих, – устрив Прокоп. – Сучасні вчені

стверджують, він користувався при тому *Laterna magica*, чарівною ліхтарнею...

– Та звісно ж, яке безглузде пояснення не знайде схвалення серед сучасних вчених мужів! – незворушно вів далі Цвак. – *Laterna magica!* Ніби кайзер Рудольф, який усе життя захоплювався магічними витребеньками, не помітив би відразу такого грубого шахрайства...

Я, щоправда, достеменно не знаю суті легенди про Голема, однак щось, що не може померти, таки живе в цій частині міста й тісно з нею пов'язане – цього я певен. З роду в рід тут мешкали мої пращури, тож навряд чи хтось пережив і успадкував у споминах більше за мене воскресінь Голема.

Цвак раптом замовк, відчувалося, як думками він помандрував у минуле.

Дивлячись на нього, як він сидить за столом, підперши голову, на його рожеві, ще зовсім молоді щоки, які так незвично дисонували з сивими скронями, я мимоволі порівнював лялькаря із застиглими масками облич його маріонеток – він часто мені їх показував.

На диво схожими вони були.

Той самий вираз, ті самі риси обличчя.

Є на світі речі, невід'ємні одні від одних, подумав я. Ось, скажімо, проста доля Цвака. Мені видається нереальним, ба навіть жахливим, що така людина, як він, яка мала краще за предків виховання, на яку чекала кар'єра артиста, раптом повернулася до ветхої скрині з маріонетками й знову волочилася ярмарками, змушуючи тих ляльок, які ще його пращурам забезпечували злиденне животіння, виробляти незграбні вихиляси й демонструвати мляві емоції.

Він не зміг з ними розлучитися, збагнув я. Вони живуть його життям, і коли він був далеко, вони впліталися у його думки, оселялися у його мозку, позбавляли спочинку й супокою, доки він знову не повернувся додів. Тому старий такий тепер ніжний з ляльками, пишається ними, одягає у блискучі шати.

– Може, далі розповідатимете, Цваку? – попросив Прокоп старого, глянувши на Фрізландера й на мене, ніби питаючи нашої згоди.

– Не знаю, з чого й почати, – замислено мовив старий. – Історія про Голема важко піддається розумінню... Як перше казав Пернат: він достеменно знає, яким на вигляд був незнайомець, та попри це не може його описати. Приблизно кожні тридцять три роки на наших вулицях відбувається одна подія, ніби й не примітна, та все ж наганяє жаху, і нема їй ні пояснення, ні виправдання.

Щоразу нікому невідомий чоловік монгольського типу, безбородий, з жовтавого кольору обличчям, у старомодному, наглухо застебнутому сурдугі, надходить зі Старошкільного провулку, ступає розміреним кроком, по-чудернацькому нахиляючись трохи вперед, здається, ось-ось зашпортається і впаде. Він простує єврейським містом і раптом... стає невидимим.

Зазвичай звертає у якийсь завулок і зникає.

Одні кажуть, що він робить коло й повертається туди, звідки вийшов: до старенького будинку поблизу синагоги. Інші, спраглі сенсацій, стверджують, ніби бачили його, коли він, вигулькнувши з-за рогу, йшов їм назустріч. Вони начеб виразно зріли його постать, та поступово вона маліла, як постать людини, що прямує удалечінь, доки й зовсім зникала.

Шістдесят шість років тому його поява зчинила, видно, особливо великий переполох, бо пригадую – тоді я ще був зовсім малим хлопчаком – будівлю у Старошкільному провулку обшукали згори донизу.

Було встановлено, що в тому домі справді існувала кімната з ґратами на вікнах, яка не мала ні входу, ні виходу. В усіх вікнах вивісили білизну – так і виявили ту замуровану кімнатку. А що проникнути до неї не було способу, один чоловік спустився з даху на мотузці, аби зазирнути досередини. Ледве він дістався до вікна, мотузка обірвалася, і нещасний впав на бруківку, розтрощивши

череп. Коли ж згодом вдалися до нової спроби, ніхто до пуття не міг згадати, де те вікно є. Не дійшовши згоди, ту затію облишили.

Я сам зустрівся з Големом уперше у своєму житті десь тридцять три роки тому. Він простував мені назустріч прохідним двором, ми ледь не зіштовхнулися.

Ще й нині не тямлю, що сталося тоді зі мною. Бо ж, на Бога, людина не годна день у день, постійно сподіватися зустрічі з Големом!

Ще до того як уздріти його, щось у мені – Богом присягаюся! – пронизливо скрикнуло: Голем! Тієї ж миті хтось вигулькнув з темряви підворітні й промайнув повз мене. А вже за секунду звідки й взялася навала юрби з блідими збудженими обличчями й засипала мене запитаннями, чи не бачив я його.

Відповідаючи, я відчував, як мій язик ледве повертається, насилу виборсується із заціпеніння, хоча ще мить тому нічого подібного не було.

Я був вражений, що можу рухатися, я усвідомлював, що мене – хай на частку секунди, один удар серця – скувало, немов паралічем.

Про це я часто й подовгу розмірковував і гадаю, найближче підійду до істини, якщо скажу: раз за життя кожного покоління єврейським кварталом зі швидкістю блискавки прокочується психічна епідемія, уражає душі живих з якоюсь прихованою від нас метою, створюючи міраж, примару дивної істоти, яка жила тут сотні років тому і тепер спрагло прагне нового фізичного втілення.

Можливо, вона й тепер серед нас, можливо, нікуди й не зникала, просто ми не помічаємо її. Бо ж не чуємо ми, як бринить камертон, доки він не торкнеться дерева й не змусить його бриніти теж.

Можливо, це щось таке, як мистецький витвір душі, без участі свідомості, витвір, схожий на кристал, який, за одвічними законами, формується з аморфної маси.

Хтозна...

Так задушливими днями наелектризована до краю атмосфера породжує нарешті блискавку. То, може, й постійне нагромадження

одних і тих самих думок, які отруюють повітря ґетто, теж призводить до несподіваного викиду енергії – душевного вибуху, який вириває нашу сонну свідомість з дрімоти й виносить на білий світ, щоб – як природа створює блискавку – створити примару, котра обличчям, ходом, поведінкою, в усьому і в кожному уособлюватиме символ масової душі – якщо тільки вміти правильно витлумачити таємну мову форм?

Як у природі деякі явища попереджують про удар блискавки, так і тут певні моторошні знамення провіщають грізне вторгнення фантома в реальний світ. Відлущений тиньк старої стіни набуває подоби людини; у морозяних квітах на шибці вікна промальовуються риси застиглого обличчя. Пісок з даху сиплеться якось не так і пробуджує у недовірливого спостерігача підозру, що прихованою рукою водить невидимий розум, скидає пісок униз і потай бавиться, намагаючись відтворити в ньому якісь дивовижні образи. Спочиваєш, скажімо, оком на візерунку однотонного мережива чи розглядаєш брижі шкіри, а сам не годен опиратися невеселій людській здатності вбачати в усьому знаменні, сповнені прихованого сенсу форми, які розростаються у наших снах до неймовірних розмірів. І всі марні спроби зібрати думки до купи, прогризти мури буденності червоною ниттю пронизує болісне усвідомлення, що наше єство зумисне й супроти нашої волі висмоктується, лише задля того, щоб оживити фантома.

Почувши оце розповідь Перната про його загадкового гостя, безбородого косоокого чоловіка, мені одразу уявився Голем, такий, яким я його тоді бачив.

Він стояв переді мною, немов з-під землі виріс.

На мить мене охопив невиразний, притуплений страх, що знову щось страшне й нез'ясовне загрожуватиме нам небавом; той самий страх, який я відчув якось ще змалку, коли перші примарні з'яви Голема кинули свою тінь.

Відтоді минуло вже десть шістдесят шість років. Було то одного вечора, коли до нас завітав наречений моєї сестри, щоб узгодити з

родиною день весілля.

Наречені плавили тоді свинець – задля жарту, – а я стояв поряд з роззявленим ротом і не міг зрозуміти, навіщо це робиться. У моїй плутаній дитячій уяві дійство якось поєднувалося з Големом, про якого мені часто розповідав дідусь. Увесь час здавалося, ніби ось-ось відчиняться двері й увійде незнайомець.

Сестра, усміхаючись до мене, вилила ложку з рідким свинцем у воду. Її потішала моя схвильованість.

Зморщеними, тремтячими руками вийняв мій дідусь з води блискучу металеву грудку й підніс до світла. Усі нараз збуджено загомоніли. Я хотів було протиснутися уперед, але мене відштовхнули.

Згодом, коли я став уже старшим, батько розповів мені, що тоді розплавлений свинець застиг у вигляді маленької голови з виразними рисами обличчя – гладенької і круглої, наче вилитої з форми. Моторошна схожість з Големом нажахала усіх.

Я часто бесідував з архіваріусом Шемаєм Гіллелем, оберігачем реліквій Старонової синагоги, була серед них й одна глиняна фігура часів кайзера Рудольфа. Він визнавався на кабалі і вважав, що ця глиняна брила з людською подобою є, можливо, не чим іншим, як давнім знаменням – точнісінько таким, як свинцева голова з моєї розповіді. А незнайомець, що тут блукає, скоріш за все фантастичний або вигаданий образ, якого середньовічний рабин оживив у думках, перш ніж дати йому тілесну оболонку. Ось і з'являється він тепер час до часу, за певного розташування зірок, при якому його створили, гнаний спрагою фізичного втілення.

Покійна дружина Гіллеля теж зустрічалася з Големом віч-навч. Її, як і мене, теж скувало заціпеніння і не відпускало, доки загадкова істота була поблизу.

Вона – так казала – ні на мить не сумнівалася, що це могла бути лише її душа, яка відділилася від тіла й на мить постала перед нею, прибравши чужого образу й пильно вдивляючись їй у вічі.

Попри моторошний жах, жінка ні на секунду не втратила притомності, добре усвідомлювала, що той, інший, – лише часточка її душі...

– Неймовірно, – пробурмотів Прокоп, глибоко замислившись.

Художник Фрізландер, здавалося, також поринув у задуму. У двері постукали. До кімнатки увійшла стара жінка, котра щовечора приносила мені воду та все, чого я потребував, поставила на підлогу глиняного глека і мовчки вийшла.

Ми всі стрепенулися, сонно, немов щойно прокинулися, роззирнулися по кімнаті, але ще довго ніхто не зронив ані слова. Ніби разом зі старою у двері прослизнуло щось нове, до якого ще треба призвичаїтися.

– Еге ж, руда Розіна має таке личенько, що його нескоро позбудешся з пам'яті. Виринає раз по раз з усіх щілин та закутків, – бовкнув раптом, без жодного переходу, Цвак. – Цей застиглий оскал замість усміху переслідує мене все життя.

Спершу бабуся, потім мамця! Завжди одне й те саме обличчя, хоч би якою рисочкою відрізнялися! Усі на одне ім'я – Розіни. Вічне воскресіння однієї Розіни в іншій...

– Хіба Розіна не донька лахмітника Аарона Вассертрума? – запитав я.

– Кажуть таке... – відповів Цвак. – Але Аарон має не одного сина й не одну доньку, про яких ніхто нічого не знає. Про батька Розіниної матері теж нічого невідомо, та й сама вона не знати де ділася... Народила дитину в п'ятнадцятирічному віці, відтоді дівки не бачили. Її зникнення, наскільки я пригадую, пов'язували з одним убивством, скоєним через неї у цьому ж таки будинку.

Тоді вона, як тепер її донька, морочила голови підліткам. Один з них і досі живе, я часто бачу його, але імені не пам'ятаю. Інші невдовзі повмирали, гадаю, це вона дочасно звела їх у могилу.

З тих часів я пригадую лише окремі епізоди, вони, мов вицвілі світлини, іноді зринають у пам'яті. Жив тоді один чоловік, трохи

несповна розуму, волочився від кнайпи до кнайпи й за пару крейцерів вирізав для відвідувачів силуети із чорного паперу. Бідоласі всі наливали, коли ж він напивався як чіп, опосідав його невимовний туск, і він, хлипаючи та втираючи сльози, без упину вирізав гострий дівочий профіль – завжди той самий, – аж доки не закінчувався папір.

Я вже й не пригадую до пуття, але пам'ятаю, тоді подейкували, ніби він ще дитиною закохався у якусь Розіну, ймовірно, в бабцю нинішньої, та так нестямно, аж стратив розум. За моїми підрахунками, то таки була бабця нашої Розіни...

Цвак замовк і відхилився назад.

Доля у цьому будинку кружляє колом, завжди повертаючись до однієї точки, майнуло мені в голові, а перед очима зринула якось побачена огидна картина: кішка, якій знесло півголови, заточуючись, крутиться веретенем.

– Тепер – голова! – почув я раптом дзвінкий голос художника Фрізландера.

Він вийняв з кишені круглу довбешку й заходився різьбити.

Нестерпна втома налягла мені на очі, я відсунув своє крісло з-під світла в тінь.

Вода для пуншу булькотіла в казанку, Йосуа Прокоп знову наповнив келихи. Тихо, заледве чутно долинали крізь зачинене вікно звуки танцювальної музики, інколи стихали зовсім, а потім знову оживали, залежно від того, доносив їх знадвору вітер чи розгублював дорогою.

За якусь хвилю музикант запитав мене: може, хочу цоркнутися з ним келихами. Я нічого не відповів. Мене так розморило, що не хотілося не те що ворухитися, навіть рота розтуляти.

Мені здавалось, ніби я сплю, такою важкою брилою привалив мене внутрішній супокій. Доводилось примружувати очі, дивлячись на миготливий різець Фрізландера, яким він невтомно стесував

дрібну стружку з дерев'яного цурпалка, аби впевнитися, що я таки не сплю.

Десь удалині бубонів голос Цвака, він знову розповідав усілякі дивовижні історії про своїх маріонеток та потішні казки, вигадані ним для лялькових вистав.

Ішлося у тих оповідках і про доктора Савіолі, і про поважну пані, дружину одного аристократа, яка нишком відвідувала Савіолі в потаємному ательє.

І знову в моїй пам'яті зринула погордлива, тріумфальна посмішка Аарона Вассертрума.

Може, розповісти Цвакові, що тоді трапилося, майнуло мені в голову. Але я вирішив, не варто труду, та й навіщо? До того ж, я знав, при першій спробі розтулити рота мені промине будь-яке бажання говорити.

Зненацька троє моїх гостей за столом пильно глянули в мій бік, і Прокоп доволі голосно, так голосно, що прозвучало це як запитання, сказав:

– Він заснув...

Чоловіки повели далі розмову стишеними голосами, але я розчув – мовилося про мене.

Різак витанцьовував у руках Фрізландера, ловлячи блищики світла від лампи; віддзеркалене в лезі сяйво обпікало очі.

Мені почулося слово «збожеволіти», я почав дослухатися до розмови.

– Такі теми, як ото про Голема, не варто обговорювати в присутності Перната, – з докором у голосі мовив Йосуа Прокоп. – Коли він уперше розповідав про книжку Іббур, ніхто з нас і слова не зронив, нікому й на думку не спало його розпитувати. Можу закластися, йому це все наснилося.

– Маєте рацію, – кивнув Цвак. – Це однаково, як увійти з відкритим вогнем до запилюженого покою, стіни й стеля якого увішані зітлілими килимами, а підлога по кісточки встелена

порохнею минувшини. Варто лиш, аби полум'я чогось торкнулося, і спалахне пожежа.

– І довго Пернат лежав у божевільні? Шкода його, ще й сороківки нема... – озвався Фрізландер.

– Цього не знаю. Я навіть уявлення не маю, звідки він і що робив раніше. За зовнішністю, стрункою поставою і гострою борідкою він схожий на французького аристократа минулих часів. Багато-багато років тому один старий знайомий лікар попросив мене потурбуватися про нього, підшукати йому маленьке помешкання у нашому кварталі, де б його ніхто не знав і не допікав розпитуваннями про колишнє життя, – Цвак знову зворушено глянув на мене. – Ось відтоді він мешкає тут, реставрує старожитності, різьбить камеї з коштовних каменів і тим непогано заробляє собі на життя. На його щастя, він начебто все забув, що в'язалося у нього з божевільням. Тільки ніколи не розпитуйте Перната про речі, які можуть зворохобити спомини минулого. Про це не раз просив мене старий лікар! «Знаєте, Цваку, – казав він завжди, – ми маємо особливий метод. Доклавши чимало зусиль, ми, так би мовити, замурували його хворобу. Ніби обгородили, як обгороджують місця, де сталася лиха подія і з якими пов'язані сумні спогади...»

Слова лялькаря вразили мене, мов різницький ніж беззахисну тварину, грубими, нещадними руками зчавили моє серце.

Уже віддавна мене гризла якась притуплена мука, невиразне відчуття, ніби в мене щось відібрали, ніби я чималий відтинок свого життєвого шляху пройшов, мов сомнамбула, понад краєм прірви. Мені так ніколи й не вдалося дошукатися причини тієї муки.

Тепер усе з'ясувалося, і правда пекла мене, мов відкрита рана. Моя хвороблива нехоть віддатися на волю течії споминів про минуле; отой дивний сон, що снівся мені знову й знову, ніби я блукаю будинком із замкненими кімнатами, розпачливо шукаючи виходу; боягузлива відмова моєї пам'яті в тому, що стосувалося моєї юності, – усьому раптом знайшлося страшне пояснення: я був юродивим, мене загіпнотизували, замкнули моє божевільня до

«кімнати», пов'язаної лише з деякими комірками мозку, зробили мене неприкаяним посеред життєвого моря. Без жодної надії віднайти втрачену пам'ять!

Механізми моїх думок і вчинків лежали глибоко сховані в якомусь іншому, забутому бутті, збагнув я. І ніколи мені їх не відшукати. Стята рослина – ось хто я: парость, яка росте з чужого кореня. Та навіть якби пощастило мені дістатися до тієї замкненої «кімнати», чи б не потрапив я знову до рук примарам, заточеним там?

Історія про Голема, яку оце розповідав Цвак, промайнула в моїй голові, і я зненацька відчув, що існує дуже тісний, таємничий зв'язок між легендарною кімнатою без дверей, де начебто живе незнайомець, і моїм промовистим сном.

Так! Моя «мотузка» теж обірветься, якщо я спробую зазирнути крізь заґратоване віконце власного єства.

Дивний взаємозв'язок ставав для мене щораз явнішим і вселяв невимовний жах...

Я відчував: це – явища незбагненні, переплетені між собою, які летять вперед без мети, немов сліпі коні.

Так само й в ґетто: кімната, закапелок, до якого ніхто не може знайти входу; примарна істота, яка мешкає там і лише іноді виходить у місто, щоб сіяти страх та моторош серед людей...

Фрізландер далі різьбив голову, і дерево скрипіло під лезом різця.

Той скрип завдавав мені майже фізичного болю, я глянув, чи ще багато роботи йому лишилося.

Дерев'яна голівка вертілася на всі боки в руках художника, ніби, наділена свідомістю, зорила по кутках. Потім її очі надовго спинилися на мені, задоволені, що врешті мене знайшли. Я теж не зміг більше відвести погляду, незмигну дивився на дерев'яне обличчя.

На якусь хвилю різець художника ніби завагався, щось вишукуючи, потім рішуче зробив ще один штрих, і цурпалок нараз ожив...

Я упізнав жовте обличчя незнайомця, який приносив мені книжку.

А потім я вже нічого не розрізняв. Усе тривало якусь секунду, я відчув, як перестало битися моє серце й лише боязко тріпоталося.

Та, як і тоді, обличчя відкарбувалося у моїй свідомості. Я сам ним став, лежав на колінах Фрізландера й розглядався довкола.

Мої очі блукали кімнатою, а чужа рука обертала моєю головою.

Враз я побачив схвильоване обличчя Цвака і почув його голос: «Господи! Та це ж Голем!»

Зав'язалася коротка колотнеча, з рук Фрізландера намагалися силоміць вихопити різьблену голівку, але він боронився, вигукнув, сміючись:

– Та чого ви прискіпалися до мене? Вона зовсім не вдалася... – художник вивернувся, відчинив вікно й викинув голівку надвір.

Тут моя свідомість кудись відпливла, я поринув у глибоку пітьму, прошиту миготливими золотими нитками, а повернувшись до тям – мені здавалося, минула вічність, – почув, як цоркнувся цурпалок до бруківки.

– Ви так міцно спали, що й не відчули, як ми вас термосили, – мовив до мене Йосуа Прокоп. – Пунш випили, а ви все проґавили.

Пекучий біль від недавно почутого знову захльоснув мене, я хотів закричати, що книга *Іббур* мені не наснилася, що можу вийняти її з касетки й показати.

Але думки не сформувалися у слова, та й навіщо: так чи інак, вони б не змогли пробитися крізь галас моїх гостей, які вже стояли на порозі – розходилися.

Цвак силоміць накинув на мене пальто, сказав, усміхаючись:

– Ходімо з нами до *Лойзичека*, майстре Пернат, це піднесе вас на дусі!

Ніч

Не опираючись, я дав Цвакові звести себе сходами вниз. Я щораз виразніше відчував запах імлі, яка прослизала з провулку в будинок. Йосуа Прокоп і Фрізландер випередили нас на кілька кроків, чутно було, як вони розмовляють надворі перед аркою.

– Її, мабуть, знесло водою просто до стічної канави. Що за чортівня!

Ми вийшли на вуличку, я бачив, як Прокоп, нагнувшись, шукав голівку маріонетки.

– Я радий, що ти не можеш знайти тієї дурної голови, – буркотів Фрізландер.

Художник стояв, прихилившись до стіни, його обличчя то яскраво освітлювалося на якусь мить, то знову поринало в темряву – він короткими затяжками розпалював від сірника люльку.

Прокоп сердито відмахнувся і схилився ще нижче, ледь не вклякнув на бруківку.

– Тихо! Хіба нічого не чуєте?

Ми підійшли ближче. Він мовчки тицьнув на решітку стічної канави й приклав, наслухаючи, до вуха долоню. На якусь хвилю ми теж завмерли, прислухаючись до звуків у надрах канави.

Нічого.

– Що то було? – прошепотів нарешті старий лялькар, але Прокоп урвав його, гостро шарпнув за руку.

На крихітну мить – доки серце робить один удар – мені здалося, ніби хтось там, унизу, ударив долонею по залізній блясі – майже нечутно. А коли за секунду я подумав про це, усе вже минуло, лише в моїх грудях далі бриніло відлуння спогаду й поволі розпливалося нез'ясовним страхом.

Кроки, що долинули знизу вулички, розсіяли те враження. – Ходімо! Чого тут стовбичити? – підганяв Фрізландер. Ми рушили уздовж будинків.

Прокоп неохоче приєднався до нас.

– Голову даю на відсічення, там хтось кричав у перед-смертному жаху...

Ніхто йому не відповів, але я відчув, як підступний німотний страх скував нам язики.

Небавом ми вже стояли перед вікном кнайпи, заслоненим червоними ґардинами.

САЛОН ЛОЙЗИЧКА

Нинька великий концерт —

було написано на картонній вивісці, обклеєній по краях вицвілими світлинами легковажних молодичок.

Не встиг Цвак взятися за клямку, як входні двері відчинилися досередини, і дебелий, вайлуватий чоловігa з напoмадженням волоссям, без комірця, з зеленою шовковою краваткою, пов'язаною на голу шию, у камізельці, унизаній вервечкою свинячих зубів, зустрів нас, глибоко кланяючись.

– Те, те, ото гості! – улесливо примовляв він, а тоді додав, обернувшись до переповненої зали кнайпи: – Пане Шафранек, шкварте марша!

У відповідь долинуло деренчання, ніби щур пробігся фортепіанними клавішами.

– Те, те, які гості! Які гості! Погляньте-но лишень! – мурмотів чоловігa, запопадливо допомагаючи нам роздягатися. – Так, так, нинька в мене зібралося все поважне високе панство краю, – відповідав він тріумфально на німе здивування Фрізландера, коли в глибині кнайпи на своєрідній естраді, відмежованій від столиків поруччям і сходишками на дві приступки, з'явилися два пристойних молодики у вечірніх фраках.

Ядучий тютюновий дим клубочився над столами, позаду столів, на дерев'яних лавах під стіною напхом тулилися якісь обідранці: курви, нечесані, брудні, босі, з тугими персами, ледь прикритими виляючими шаллями; поряд – їхні сутенери в синіх солдатських кашкетах, з цигаркою за вухом; гендлярі худобою з волосатими кулаками й незграбними пальцями – з кожного їхнього поруху аж перла вульгарність; розгнуздані кельнери з нахабними очима; рябі й прищаві комівожери в картатих штанях.

– Я поставлю іспанські ширми, щоб вам ніхто не заважав, – прохрипів масний голос товстуна, і вже за мить складана ширма, обклеєна крихітними танцюристами-китайчуками, присунулася до кутового столика, де ми розташувались.

Голосні звуки арфи змусили гамір стихнути.

На секунду запала тиша.

Мертвенна тиша, ніби все затамувало подих.

З жахаючою виразністю стало чути, як залізні газові ріжки видмухували у повітря пласке, схоже на сердечка полум'я. Але потім залунала музика й поглинула ті моторошні звуки.

Несподівано з тютюнової паволоки виринули перед моїми очима, ніби постали з порожнечі, дві дивні постаті.

З довгою, що спадала на груди, сивою бородою пророка, з чорною шовковою ярмулкою на лисій голові – такі носять поважні єврейські старці – з молочно-голубими, осклянілими, сліпими очима, незрушно зверненими до стелі, – там сидів старий, безгучно ворухив устами й сухими, гачкуватими, ніби кігті грифа, пальцями перебирав струни арфи. Поряд з ним у чорній засмальцьованій тафтовій сукні, з чорними яшмовими браслетами на руках та яшмовим хрестиком на шиї – справжній тобі образ лицемірної бюргерської моралі – сиділа огрядна жінка з гармонікою на колінах.

Дику какофонію звуків витискали з себе інструменти, але потім мелодія наче видихнулася, зазвучала тихо й ненав'язливо.

Старий кілька разів хапнув ротом повітря, роззявився так широко, що можна було побачити почорнілі пеньки зубів. Натужно,

супроводжуваний своєрідним єврейським надхрипом, вихопився з його грудей басовитий голос:

«Кру-углі, си-ині зорі».

«Рі-ті-тіт!» —

пронизливо додавала приспів жінка і миттю міцно стуляла уста, ніби прохопилася зайвим.

«Круглі, сині зорі,

Я рогалики люблю!»

«Рі-ті-тіт...»

«Червона борода, зелена борода,

Зорями всіяне небо...»

«Рі-ті-тіт!»

Пари стали до танцю.

– Це пісенька про *хомециген борху*, молитву грішника, що согрешив на Пасху, – пояснив нам, усміхаючись, лялькарь, стиха відбиваючи такт олов'яною ложкою, яка навіщось була прив'язана до столу. – Десь зо сто років тому або й більше два пекарі-підмайстри, Червона Борода й Зелена Борода, отруїли надвечір Великого Саббату, напередодні Пасхи, хліб – зірки й рогалики, щоб виморити смертю усе єврейське місто, але мешорес, служки громади, з допомогою Божого провидіння вчасно виявили підступ і віддали обох злочинців у руки міської поліції. На згадку про дивовижний порятунок від смертельної небезпеки ландоніми, учені, і бохерлехи, учні, склали цю кумедну пісеньку, яку ми ось чуємо під акомпанемент бордельної кадрили.

«Рі-ті-тіт! Рі-ті-тіт!»

«Круглі сині зорі...» —

дедалі фанатичніше завивав старий арфіст.

Раптом мелодія наче знітилася і непомітно перейшла у ритм богемського *шляпака*, повільного, млявого танцю, коли пари, шаркаючи ногами, пристрасно туляться одне до одного спітнілими щоками.

– Отак! Браво! Ах-ха! Нумо, лови, гоп, гоп! – гукав арфістові з естради стрункий кавалер з моноклем в оці, запхав руку до кишеньки камізельки й кинув музичі срібняка.

Але монета не долетіла. Я ще бачив, як вона зблиснула понад головами танцюристів, а тоді раптом зникла. Якийсь жевжик – його обличчя видалося мені знайомим: здається, то він стояв нещодавно під час зливи біля Харусека – витягнув з-під фартушка партнерки руку, де вона досі собі спочивала, з мавпячим спритом викинув її у повітря і, ні на мить не збившись з такту, ухопив монету. Жодний м'яз не здригнувся на обличчі парубка, лише дві чи три пари поблизу стиха усміхнулися.

– Видно, з *батальйону*, судячи зі спритності, – засміявся Цвак.

– Майстер Пернат напевно ще нічого не чув про батальйон, – нарочито швидко підхопив Фрізландер і потай, щоб я не помітив, підморгнув лялькареві. Я чудово зрозумів: усе так само, як і перше, нагорі в моїй кімнатці. Вони вважали мене за хворого. Хотіли підбадьорити. Цвак мав щось розповідати. Байдуже, що саме...

Від співчутливого погляду старого добряка мені запекло в серці і в очах. Якби він знав, як мені боляче від його співчуття!

Я не розчув перших слів, якими лялькар розпочав свою оповідь, пам'ятаю лише – здалося, ніби я стікаю кров'ю. Мені ставало дедалі холодніше, я застигав, як тоді, коли лежав дерев'яним цурпалком на колінах Фрізландера. Нараз я опинився усередині розповіді –

безживному уривку із читанки; вона огорнула, сповила мене звідусіль.

Цвак почав:

– Розповідь про вченого-правника, доктора Гульберта, і його батальйон.

...Но, що маю вам сказати. Він мав усіяне бородавками обличчя і криві, мов у таксі, ноги. Змалку для нього не існувало нічого, окрім навчання. Сухого, виснажливого навчання. На мізерну платню за приватні лекції він мусив ще утримувати хвору матір. Про зелені луки й хаші, пагорби, устелені квітами й порослі лісами, знав він, гадаю, мабуть, лише з книжок. А як мало сонця у чорних проваллях празьких вулиць, вам і самим добре відомо.

Докторську захистив блискуче; ніхто в цьому й не сумнівався.

Отож згодом став він знаменитим правником, ученим. Таким знаменитим, що всі – судді й старі, заслужені адвокати – приходили до нього на пораду, коли чогось не знали. Жив він, однак, злиденно, мов жебрак, мешкав в убогій мансарді, вікно якої виходило на Тинський Двір⁴.

Минав рік за роком, слава про доктора Гульберта як про світило науки розійшлася усім краєм. Ніхто б і не повірив, що серце людини, яку ніколи нічого не цікавило, окрім юриспруденції, здатне на гарячі почування, та ще й на схилі віку, коли вже сивина торкнулася волосся. Однак саме в таких потайних серцях палахкотить жага найпалкіше.

Того дня, коли доктор Гульберт досяг найвищої мети, якої прагнув ще зі студентських літ, коли Його Величність цісар Австрії призначив його ректором нашого університету, – того дня рознеслася світом новина про його заручини з юною красунею з бідної, проте шляхетної родини.

Відтоді щастя, здавалося, й справді оселилося в житті доктора Гульберта. І хоча шлюб виявився бездітним, він носив свою молоду дружину на руках. Для нього було найбільшою втіхою сповнювати щонайменше бажання, вичитане в її очах.

Проте в своєму щасті він ні на мить не забував, як це зазвичай трапляється з іншими, про страждання ближніх. «Господь угамував мою тугу, – подекують, якось сказав він. – Здійснив мою мрію, яку я леліав ще з дитинства: подарував мені найлюбішу з усіх земних істот. Тож я хочу, доки стане моїх сил, крихтою цього щастя поділитися з іншими...»

Ось чому він так гаряче перейнявся долею одного бідного студента, прихистив його, наче рідного сина. Хтозна, може, думав собі, як добре було б, якби і йому в часи його сутужної молодості хтось так само щиро допоміг. Та, як часто буває на землі, вчинок добрий і шляхетний призводить до таких самих наслідків, як безчесний, бо не вміємо відрізнити здорове сім'я від отруйного. Так сталося і тут: зерна співчуття і шляхетності доктора Гульберта проросли йому гіркими стражданнями.

Молода дружина дуже швидко потай закохалася у студента, а невблаганна доля розпорядилася так, що ректор, несподівано рано повернувшись одного разу додому з букетом троянд, подарунком для коханої на уродини, застав її в обіймах того, кого він так щедро обдарував своїм благодійництвом.

Кажуть, блакитна волошка назавжди може втратити свою барву, якщо на неї впаде тьмяно-жовтавий відсвіт блискавки, що провіщає град. Отак душа старого мужа навіки осліпла тієї миті, коли на друзки розбилося його щастя. Він, який жодного разу в житті не переступав міри, просидів того вечора у *Лойзичека*, очманілий від сивухи, аж до досвітку. Кнайпа стала йому притулком до кінця його зруйнованого життя. Улітку він спав на купі щебеню десь на будівництві, а взимку тут, на дерев'яних лавах.

Титулу професора й доктора обох прав доктора Гульберта, за мовчазною згодою усіх, не позбавили. Нікому не стало серця дорікнути старому, колись відомому вченому, за те, що він опустився до волоцюги.

Потроху навколо нього згуртувався увесь злочинний збірід єврейського кварталу – так постало дивне товариство, яке й понині

називають *батальйоном*.

Досконале знання законів доктора Гульберта стало бастіоном для всіх тих, до кого надто прискіпливо приглядалася поліція. Якщо помирав з голоду випущений на волю тюрязник, доктор посилав його голого, у чому мати народила, на Староміську площу, й управа так званого «Фішбанку» була вимушена замовляти йому костюм. Чи, скажімо, висилали з міста безхатню повію – вона негайно виходила заміж за якогось хлопаку, що мав право на проживання у місті, і теж одержувала таке право.

Сотні подібних викрутасів знав доктор Гульберт, поліція була проти нього безсила. Усе, що «заробляли» ці покидьки суспільства, вони чесно, до крейцера, віддавали до спільної каси, яка забезпечувала їх найнеобхіднішим прожитком. Ніхто не допускався навіть щонайменшої непорядності. Можливо, саме через цю залізну дисципліну й постала назва *батальйон*.

Кожного першого грудня – у роковини нещастя, яке спостигло старого чоловіка, – у *Лойзичека* вночі відбувалося дивне свято. Сюди напхом напихалися жебраки, волоцюги, сутенери й вуличні повії, пияки й пройдисвіти. Западала урочиста, мов на відправі, тиша, і доктор Гульберт, сидячи в тому кутку, де тепер сидять обидва музики, під самісіньким портретом цісаря, починав оповідати історію свого життя: як прокладав собі шлях у науку, як став доктором, а потім – ректором. У тому місці, де він увійшов до покою своєї молодії дружини з букетом троянд у руці на честь її уродин і водночас для пошанування тієї миті, коли він попросив її руки, і вона стала його коханою нареченою, йому щоразу зривався голос. Чоловік, ридаючи, похилявся на стіл. Іноді бувало, якась жаліслива жіночка, бентежачись, нишком, щоб ніхто не побачив, клала йому на руку прив'ялу квітку.

Слухачі ще довго сиділи непорушно. Ці люди, мов креміль, плакати не звиклі, вони лиш опускають очі й знічено тереблять одяг пальцями.

Одного ранку доктора Гульберта знайшли мертвим на лаві внизу над Влтавою. Мабуть, замерз...

Його похорон я ще й досі бачу перед очима. *Батальйон* зі шкіри пнувся, щоб усе влаштувати якнайпишніше.

Попереду ступав університетський розпорядник у парадному однострої, несучи пурпурову подушечку з золотим ланцюгом, а за катафалком, скільки сягало око, лави... – *батальйон*, босоногий, брудний, засмальцьований і обдертий. Були серед них такі, що продали геть усе до нитки і тепер брели, обгорнувшись старими газетами.

Так босяки віддали йому останню шану.

На могилі доктора Гульберта на цвинтарі стоїть білий камінь з трьома викарбуваними постатями: розіп'ятий Спаситель між двома розбійниками. Невідомо, хто поставив пам'ятник. Кажуть, його дружина...

У заповіті покійного правника передбачений пункт, згідно з яким кожний «вояка» *батальйону* мав у *Лойзичека* право на щоденну миску юшки. Тому й висять на столах ложки, почеплені на ланцюжки, а виїмки у стільницях служать мисками. Ополудні з'являється кельнерка і з великої бляшаної помпи наповнює їх юшкою. Якщо ж на обід претендує самозванець, який не може довести свою належність до *батальйону*, вона тою ж помпою відсмоктує юшку.

Звичаї цього стола стали вже притчею, яка поширилася усім світом.

У кнайпі здійснювся гамір, що вивів мене з летаргії. Останні слова Цвака ще бриніли в моїй свідомості. Я ще побачив, як він руками імітував рухи помпи, а потім навколишні картини й образи замиготіли перед моїми очима з такою швидкістю, з такою, до того ж, неймовірною виразністю, що я моментами себе не тямив, здавався сам собі коліщатком живого годинникового механізму.

Зала кнайпи – суцільне людське юрмисько. Нагорі, на естраді, з десяток чоловіків у чорних фраках. Білі манжети, блискучі персні.

Драгунський однострій з аксельбантами ротмістра. У глибині – дамський капелюшок з оранжевим страусовим пір'ям.

Крізь балясини естрадної балюстради визирало застигле, спотворене обличчя Лойзи. Я бачив: він ледве тримався на ногах. Був тут і Яромир, він незмигно дивився у стелю, впершись у стіну, ніби його притиснула чиясь невидима рука.

Танцюристи раптом завмерли посеред танцю: певно, вигук господаря їх налякав. Музика грала далі, але тихо, якось ніби невпевнено. Вона тремтіла, я це виразно відчував. На обличчі господаря вимальовувалася зловтішна, нестримна радість...

На порозі стоїть поліцейський комісар в уніформі. Він розчепірює широко руки, щоб нікого не випустити. За ним видніється постать жандарма з карного відділу.

– То тут таки танцюють? Попри заборону? Я закриваю це кубло! Ви, господарю, підете зі мною. Решта – марш до цюпи!

Командний тон у словах.

Дебелий господар мовчить, але зловтішна гримаса не сходить з його обличчя.

Воно дедалі більше стає схожим на застиглу маску.

Гармоніка похлинулася й тихо пищить.

Арфа теж підібгала хвоста.

Обличчя гостей раптом видні у профіль: усі очікувально витріщаються на естраду.

Шляхетна чорна постать невимушено та спокійно сходить сходишками вниз і поволі простує до комісара.

Жандарм заморожено не зводить очей з блискучих лакових черевиків шляхтича.

Той зупиняється за крок від поліцейського, міряє його знудженим поглядом з ніг до голови, а потім – з голови до ніг.

Решта молодого панства на естраді перегнулися через поруччя і ледь не давлються сміхом, затулившись шовковими носовичками.

Драгунський ротмістр вставляє в око золоту монету й випльовує недокурки у волосся дівчини, що стоїть нижче.

Комісар, змінившись на обличчі, збентежено витріщається на перлину на манишці шляхтича.

Він не витримує байдужого, тьмавого погляду цього гладко поголеного, незворушного обличчя з гачкуватим носом.

Той погляд позбавляє його душевної рівноваги, гнітить... Мертва тиша в шинку стає дедалі гнітючішою.

– Такі на вигляд статуї рицарів, які лежать зі згорненими на грудях руками на кам'яних саркофагах у готичних церквах, – шепоче Фрізландер, показуючи поглядом на шляхтича.

Нарешті панич уриває мовчанку.

– Е-е, гм... – копіює він голос господаря. – Те, те, оце гості... одразу видно!

Зала вибухає оглушливим реготом, аж келихи дзеленчать, а голота хапається за животи. У стіну летить пляшка й розбивається на друзки.

– Його світлість князь Феррі Атенштедт, – благоговійним шепотом пояснює нам огрядний шинкар.

Князь простягає поліціянтові візитівку. Бідолаха бере її, віддає честь і клацає підборами.

Знову западає тиша; юрма, затамувавши подих, чекає, що ж буде далі.

– Пані й панове, – промовляє знову панич, – яких ви тут бачите... е-е... мої любі гості! – його світлість недбалим порухом руки показує на збіговисько. – Може, бажаєте, пане комісаре, е-е, аби вас відрекомендувати?

Комісар з вимушеною усмішкою заперечує, щось белькоче збентежено, мовляв, «на жаль, виконання службових обов'язків». І, нарешті опанувавши себе, додає:

– Бачу, тут усе відбувається в рамках пристойності... Це пробуджує до життя драгунського ротмістра, він поспішає в глибину сцени до дамського капелюшка зі страусовим пір'ям і вже наступної миті під схвальний гамір молодії шляхти стягає звідти за руку на середину зали Розіну.

Вона хитається, п'яна, очі заплющені. Крислатий вишуканий капелюшок з'їхав набік, на ній лише рожеві панчохи й чоловічий фрак на голе тіло.

Подано знак: музика зривається, немов з прив'язі дикий кінь. «Рі-ті-тіт! Рі-ті-тіт!» ...і заглушує, змиває гортанний крик, який виринається з горлянки глухонімого Яромира, коли він побачив Розіну.

Ми вже збираємося йти.

Цвак кличе кельнерку.

Загальний гамір притлумлює його слова.

Ротмістр тримає за руку напівголу Розіну, поволі кружляє з нею в танці.

Юрма шанобливо розступається.

Потім з лав долинає шепіт: «Лойзичек, Лойзичек!» Гості видовжують шиї. До пари, яка танцює, приєднується інша, ще дивніша. Жіночої зовнішності юнак у рожевому трико, з довгим білявим волоссям до пліч, з нафарбованими устами й нарум'яненними, як у повії, щоками, кокетливо пускаючи очима бісики, пригортається до грудей князя Атенштедта.

Солодкавим вальсом пучнявіє арфа.

Нездоланна відраза до життя стискає мені горло.

Мій перестрашений погляд шукає дверей: там, відвернувшись від зали, стоїть комісар і про щось жваво шепочеться з жандармом, той саме запихає до кишені якусь річ. Судячи з брязкання, певно кайданки.

Обидва не спускають з ока рябого Лойзу; якоїсь миті той, здавалось, хотів заховатися, але потім, заціпенівши, з побілілим і спотвореним від жаху обличчям, стоїть мов укопаний.

Одна картина зринає у моїй пам'яті і миттю згасає, картина, яку я бачив годину тому: Прокоп нахиляється, прислухаючись, над решіткою стічної канами, а звідти долинає пронизливий передсмертний крик.

Я хочу крикнути й не можу. Холодні пальці вдираються мені до рота, пригинають донизу язика, притискають його до передніх зубів, немов кляпом затикають мені горлянку, і я не можу здобутися на слово.

Я не бачу пальців, знаю, що вони невидимі, та все ж відчуваю їх фізично.

У своїй свідомості я добре знаю: пальці належать примарній руці, яка в моїй комірчині на Півнячій вулиці передала мені книжку Іббур.

– Води! Води! – гукає біля мене Цвак.

Друзі підтримують мою голову й освітлюють свічкою зіниці.

– Віднести його додому, викликати лікаря... архіваріус Гіллель знається на таких речах... до нього... – радяться вони стиха.

Потім я непорушно, мов труп, лежу на ношах, а Прокоп з Фрізландером виносять мене.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

І С Т И Н И

ГУСТАВ МАЙРІНК

ГОЛЕМ

CF FOLIO

1

Іббур, за гебрейськими віруваннями, – це душа покійного, який за життя був порядною людиною; вона іноді переселяється у душу живої людини – «запліднює» її, – щоб так нести позитивні, духовні імпульси в земний світ. – *Тут і далі примітки перекладача.*

[Повернутися](#)

2

Корибанти – жерці в грецькій міфології.

[Повернутися](#)

3

Віргінія – тонка сигара.

[Повернутися](#)

4

Купецький заїжджий двір.

[Повернутися](#)